

2. Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn

2.1. Innledning

Dette kapitlet beskriver verdioppfatninger i den norske befolkningen. Det forteller dermed noe om hva folk flest forstår som "det gode samfunn". Noen av de kravene et samfunn må oppfylle for å fortjene merkelappen "godt" vil det være alminnelig enighet om. Spesielt gjelder dette egenskaper et samfunn *ikke* bør ha, slik som høye forekomster av vold og kriminalitet, eller fattigdom og nød. På andre områder vil det være større uenighet om hva som er ønskelig. Dette vil ofte være tilfelle for synet på hvilke midler samfunnet bør bruke for å nå sine mål, som for eksempel hvordan kriminalitet eller fattigdom skal bekjempes. Det kan også være uenighet om målsettinger, for eksempel om det er ønskelig med stor grad av økonomisk likhet mellom samfunnsmedlemmene eller ikke.

Data til å beskrive nordmenns verdioppfatninger er hentet fra prosjektet Norsk Monitor. Dette er store intervjuundersøkelser med landsrepresentative befolkningsutvalg utført annenhver høst siden 1985 av Markeds- og Mediainstituttet A/S (MMI). Et hovedformål med prosjektet har nettopp vært å kartlegge nordmenns verdisyn (Hellevik 1996).

Kapitlet innledes med en kort diskusjon av hva som menes med begrepet verdi,

og hvordan verdier måles i Monitor-prosjektet. Så beskrives nordmenns verdisyn og oppfatninger om det gode samfunn. Endringene i verdioppfatninger siden 1985 analyseres, og til slutt diskuteres det hva denne utviklingen kan bety for det norske samfunnets kvaliteter. Det er nemlig grunn til å reise spørsmålet om samfunnsmedlemmenes verdier kan ha betydning for mulighetene for å oppnå et godt samfunn.

2.2. Verdier

I Monitor-prosjektet defineres verdier som et individs oppfatninger om hva som er grunnleggende mål for egen tilværelse og samfunnsutviklingen (målverdier), og oppfatninger om hvordan det er riktig å gå fram for å nå disse målene (middelverdier). Denne måten å bestemme verdier på kan kalles *deskriptiv*, den gir et bilde av hva befolkningsmedlemmene selv oppfatter som *det ønskelige*. Dette er den vanlige forståelsen av begrepet innenfor samfunnsvitenskapelig forskning, selv om de eksakte definisjonene varierer. Dette til forskjell fra en *normativ* tilnærming, der en studerer hva religiøse, filosofiske, politiske eller andre læreskrifter sier at vi burde ønske oss, hva som er *det ønskelige*.

En persons oppfatninger om det ønskelige er ikke noe som kan iakttas direkte.

Det er latente (indre) egenskaper ved individer, som vi antar påvirker deres atferd. Både når de svarer på spørsmålene i et spørreskjema som er laget for å avdekke verdioppfatninger, og når de treffer handlingsvalg i naturlige sosiale situasjoner.

I samfunnsvitenskapelige undersøkelser blir atferd forklart også ut fra individers sosiale kjennetegn, som kjønn, alder, bosted, utdanning og så videre. En annen type forklaringsvariabler er holdninger, positive eller negative følelser overfor ulike objekter. I et årsaksperspektiv kan vi si at verdier befinner seg mellom sosiale kjennetegn og holdninger i påvirkningskjeden. Sosiale kjennetegn virker inn på hva slags verdioppfatninger en person utvikler, blant annet fordi dette avhenger av oppvekstforhold som varierer mellom ulike sosiale grupper. Verdier påvirker så i sin tur holdninger. De utgjør en målestokk, et idealbilde som konkrete objekter vurderes i forhold til. Graden av samsvar mellom idealer og realiteter avgjør om individet utvikler positive eller negative følelser overfor objekter det forholder seg til.

For sosiale kjennetegn foreligger det en høy grad av faglig enighet om hvilke konkrete variabler det er interessant å ta med i en undersøkelse, og langt på vei felles standarder for hvordan de skal måles. Noen tilsvarende faglig konsensus finnes ikke for verdier, selv om også de, til forskjell fra holdninger, antas å være begrenset i antall. Ulike forskere opererer med hver sin liste over verdier. Dette gjelder også Norsk Monitor. Målsettingen for dette prosjektet har vært å undersøke et rikholdig og variert utvalg av sentrale ønskemål nordmenn har for tilværelsen (se ramme). Men det er klart at akkurat

hvilke verdier som er tatt med og hvordan de måles kan diskuteres.

2.3. Måling av verdier i Norsk Monitor

I intervjuundersøkelser brukes det ofte *indirekte* målemetoder når verdioppfatninger skal kartlegges. Dette gjelder også i Monitor. I stedet for å spørre de intervjuede direkte om hvilke mål de har for tilværelsen, eller be dem om å rangere en liste med navngitte verdier etter viktighet, stilles det spørsmål om ulike dagligdagse forhold der det antas at svarene vil avdekke hva slags verdisyn individet har.

Med en slik indirekte måling kan vi ikke vite sikkert at de som undersøkes faktisk har forestillinger om bestemte verdier som de forsøker å realisere. Men det viser seg at vi ofte finner sterke sammenhenger mellom verdioppfatninger målt på denne indirekte måten og hva folk mener og gjør på ulike områder (Hellevik 1996). Dette tyder på at det er meningsfullt og nyttig å anta at personer har verdier som virker styrende på atferden.

I Monitor måles 25 par av verdimotpoler (ramme), som for eksempel hva en ønsker å prioritere når det gjelder miljøvern eller økonomisk vekst. Hvert par måles ved hjelp av en indeks basert på minst to spørsmål, gjerne påstander om konkrete fenomener som de intervjuede skal si seg enige eller uenige i. Svarene sier imidlertid ikke uten videre hva som er *det absolute nivået* for oppslutning om en verdi, for eksempel hvor stor andel av befolkningen som er opptatt av miljøvern. Svarfordelingen vil nemlig avhenge sterkt av hvilke konkrete spørsmål som stilles.

Rangeringen av individer er derimot mindre spørsmålsavhengig, slik at vi med større sikkerhet kan si hvem som er mest

Verdiene i Norsk Monitor, med spørsmål som brukes i indeksene i stikkordsform (alfabetisk rekkefølge, etter første verdi i hvert par)

Altruisme – Egoisme

Sette hensynet til andre foran egne ønsker.
Løse problemene i eget land før hjelp til andre.

Anti-autoritet – Autoritet

Barn må lære lydighet og respekt.
Bruk av påbud og ordre.

Anti-helse – Helse

Smaken viktigere enn hvor sunn maten er.
Opptatt av å leve sunt og holde seg i god form.

Anti-materialisme – Materialisme

Savner materielle goder. Ett ønske oppfylt:
Anskaffe noe. Bruke uventet fridag til å handle.

Anti-status – Status

Skaffe seg ting som gjør inntrykk på andre.
Mener at flott hus, dyr bil etc. vekker beundring. Ett ønske oppfylt: Bli mer respektert.

Anti-teknologi – Teknologi

Positiv til teknologiske nyheter.
Skremt av moderne teknologi.

Avstand – Nærhet

Foretrekker å holde en viss avstand til andre.
Ett ønske oppfylt: Oppleve mer vennskap.
Bruke uventet fridag med familie/venner.

Forbruk – Sparing

Varige goder heller enn øyeblikkets gleder.
Kjøper gjerne på avbetaling.

Fornuft – Følelser

Viktig ikke å la seg rive med av følelser.
På utkikk etter følelsesmessige opplevelser.

Frigjorthet – Puritanisme

Seksuelle erfaringer før ekteskapet positivt.
Holdning til pornografi.

Hedonisme – Nøysomhet

Ønsker å følge lyster og nyte livets gleder.
Mennesker ikke godt av å få alt de ønsker seg.

Ikke-patriotisme – Patriotisme

Foretrekker norske varer.
Stolt av å være norsk. Vurdering av at nasjonale særtrekk forsvinner.

Ikke-religiøs – Religion

Betrakter seg som personlig kristen.
Vært på gudstjeneste/andre religiøse møter.

Ikke-selvrealisering – Selvrealisering

Prøver å oppnå et rikere indre liv.

Kjedelig jobb OK bare den er godt betalt.

Ett ønske oppfylt: Utvikle seg som menneske.
Muligheter til å være kreativ versus økt trygghet.

Individualitet – Konformitet

Holdning til å følge skikk og bruk.
Viktig å være som folk flest.

Industrivekst – Miljøvern

Økonomisk vekst prioriteres foran naturvern.
Redusere forbruk for å bevare naturressurser.

Intoleranse – Toleranse

Sensur av meninger i radio og fjernsyn riktig.
Folk få leve som de vil, uansett hva andre mener. Utlendinger i Norge må leve som nordmenn.

Likestilling – Tradisjonelle kjønnsroller

Dele ansvaret for hus og barn likt.
Valg mellom tre typer rolledeling i familien.

Likhet – Ulikhet

Øke versus fordele velstanden mer jevnt.
Anledning til kjøp av helse-/utdanningstilbud.

Lovforakt – Lovrespekt

Kan det godtas å: Snike på trikken; Ikke oppgi skattbar inntekt; Beholde penger funnet; Bilkjøring med lav, men ulovlig promille; Brenne hjemme; Kjøre bil litt over fartsgrensen; Røyke hasj/marihuana.

Nyhet – Tradisjon

Ønsker å ta i bruk nye varer og tjenester raskt.
Foretrekker det gamle og velprøvde.

Offentlig – Privat

Oppgaver overføres fra det offentlige til private. Høyt skattenivå av hensyn til offentlig virksomhet. Myndighetene må føre kontroll med bedrifter. For mye statlig innblanding og regulering.

Rigiditet – Spontanitet

Liker å planlegge i detalj i hverdagslivet.
En bør følge sine innfall, ikke regler og rutiner.

Risiko – Trygghet

Liker å gjøre ting som er farlig eller forbudt.
Foretrekker å leve et rolig liv. Ett ønske oppfylt: Føle seg tryggere.

Rural – Urban

Livet på landet mer tilfredsstillende enn i byer.
Bylivets mange muligheter betyr mer enn natur.

og hvem som er minst opptatt av en verdi. Og når vi sammenligner ulike grupper eller ulike tidspunkter, forteller resultatene om forskjeller eller endringer i det absolutte nivået for oppslutning om verdien.

Verdimålenes relative karakter gjør det altså vanskelig å si hva som er flertallsoppfatningen i befolkningen når det gjelder ulike verdidilemmaer. Vi skal likevel forsøke å finne indikasjoner på hva som kan kalles norske "fellesverdier", det vil si oppfatninger om det ønskelige som deles av et klart flertall av samfunnsmedlemmene.

2.4. Hva er norske "fellesverdier"?

Hvis vi antar at spørsmålene i en verdiindeks er balanserte i den forstand at de ikke favoriserer den ene av de to motpolene, får vi et inntrykk av hva befolkningsflertallet mener ved å undersøke på hvilken side av skalaens midtpunkt gjennomsnittet for alle respondentene ligger. Resultatet av en slik beregning vises i tabell 1 der indeksene er normert slik at de varierer mellom 0 og 100, med 50 som skalaens midtpunkt. De 25 verdiindeksene er ført opp med fallende gjennomsnittsskåre fra 100 og ned mot 50, med verdipolen med størst oppslutning (det vil si som har gjennomsnittet på sin halvdel av skalaen) ført opp til venstre i tabellen, og den motsatte polen til høyre.

Tankegangen er altså at verdier som "likestilling", der gjennomsnittsskåren nærmer seg ytterpunktet 100, har oppslutning fra flertallet av befolkningen, mens motpolen "tradisjonelle kjønnsroller" bare foretrekkes av et mindretall. For verdiindekser der gjennomsnittsskåren ligger nær skalamidtpunktet 50, slik som "autoritet/anti-autoritet", er det ikke

grunnlag for å utpeke noen majoritetspreferanse.

Tabell 2.1 antyder at i tillegg til likestilling mellom kjønnene, er verdioppfatninger som har stor oppslutning i Norge respekt for lover og regler, ikke-religiøsitet, stolthet over det norske, sans for det rurale (landlige), vekt på sparsommelighet og varige goder framfor øyeblikksforbruk, avstandstaken fra iøynefallende forbruk eller jag etter materielle goder, begeistring for moderne teknologi, priori-

Tabell 2.1. Fordeling på verdiindeksene: Gjennomsnittsskåre (indeksene normert til å variere mellom 0 og 100)

Skåre 100	Snittsskåre	Skåre 0
Likestilling	80	Anti-likestilling
Lovrespekt	76	Lovforakt
Ikke-religiøsitet	75	Religiøsitet
Rural	70	Urban
Anti-status	70	Status
Anti-materialisme	69	Materialisme
Patriotisme	69	Anti-patriotisme
Sparing	68	Forbruk
Teknologi	68	Anti-teknologi
Trygghet	66	Risiko
Fornuft	63	Følelser
Likhet	61	Ulikhet
Frigjorthet	58	Puritanisme
Miljøvern	58	Industrivekst
Konformitet	57	Individualitet
Toleranse	57	Intoleranse
Nøysomhet	55	Hedonisme
Helse	55	Anti-helse
Selvrealisering	54	Ikke selvrealisering
Privat	54	Offentlig
Nærhet	52	Avstand
Spontanitet	52	Rigiditet
Nyhet	51	Tradisjon
Autoritet	50	Anti-autoritet
Egoisme	50	Altruisme

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

tering av trygghet framfor spenning, fornuft framfor følelser og ønske om likhet mellom samfunnsmedlemmene.

Også frigjorthet når det gjelder seksualmoral, vern av miljøet, konformitet (følge skikk og bruk), toleranse, nøysomhet og vekt på helse/sunnhet kan se ut til å ha høyere oppslutning enn sine respektive motpoler. Men forskjellene er ikke så store, slik at det blir mer usikkert hvilken verdi som har støtte fra flertallet i befolk-

ningen. Dette gjelder i enda sterkere grad for verdiene som står lengre nede på lista i tabell 2.1.

Det må igjen understrekes at det uansett gjennomsnittsskåre er problematisk å trekke bastante slutninger om fellesverdier, til det er forutsetningen om "balanserte" spørsmål for usikker. Men hvis vi ser nærmere på enkeltspørsmålene som inngår i indeksene, finner vi resultater

Tabell 2.2. Resultater for utvalgte svaralternativer for noen enkeltspørsmål. Prosent

Verdimotsetning	Spørsmål	Svaralternativer	Prosent
<i>Likestilling / Tradisjonelle kjønnsroller</i>	Hvilken av disse tre beskrivelsene svarer best til din oppfatning om hvordan en familie skal være?	Like krevende jobb, dele likt hus/barn	56
		Kvinnen hovedansvar for hus/barn	27
		Bare mannen jobbe, kvinnen hjemme	9
<i>Lovrespekt / Lovforakt</i>	Kan det godtas å kjøre med lav, men ulovlig promille? Kan det godtas å kjøre bil litt over fartsgrensene?	Kan ikke godtas	90
		Kan godtas under tvil	8
		Kan ikke godtas	18
		Kan godtas under tvil	52
<i>Ikke-religiositet / religiositet</i>	Tror du på Gud? ¹ Er du personlig kristen? Vært til stede på gudstjeneste	Ja	48
		Ja	21
		Minst fire ganger i løpet av siste år	13
<i>Patriotisme / Ikke-patriotisme</i>	Hvor stolt er du over å være norsk?	Svært stolt	51
		Noe stolt	31
<i>Rural / Urban</i>	Livet på landet er mer tilfredsstillende enn livet i byen	Helt enig	36
		Delvis enig	27
<i>Sparing / Forbruk</i>	Vil bruke penger på varige ting i stedet for på kortvarige gleder	Helt enig	23
		Delvis enig	33
<i>Anti-status / Status</i>	Jeg prøver å skaffe meg ting som gjør inntrykk på andre	Helt uenig	60
		Delvis uenig	25
<i>Likhet / Ulikhet</i>	Private skoler/sykehus er fint, så kan de som ønsker det betale for ekstra Hva foretrekkes: Øke velstanden i landet eller fordele den mer jevnt Er lønnsforskjellene i Norge for store, rimelige eller for små? ¹ Mest enig: A) Vi er kommet så langt i å redusere øk. ulikhet som ønskelig / B) Fortsatt så store forskjeller at det er off. hovedoppgave å minske dem ¹	Helt enig	21
		Delvis enig	32
		Fordele mer jevnt- helt sikkert	57
		Fordele mer jevnt- under tvil	11
		For store	56
		For små	5
			16
	66		

¹ Ikke med i indeksen.

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

som understøtter beskrivelsen ovenfor av hva et flertall i befolkningen har som grunnleggende ønskemål. Noen av disse er gjengitt i tabell 2.2.

Plasshensyn har gjort det nødvendig å forkorte noen av spørsmålstekstene i tabell 2.2, dette gjelder for eksempel det første spørsmålet om likestilling. Det beskriver tre former for rolledeling mellom kvinne og mann, fra full likhet i yrkes- og familieliv, via en moderat differensiering der kvinnen har en mindre krevende jobb og hovedansvaret for hus og barn, til full differensiering med kvinnen i den tradisjonelle rollen som hjemmeverende husmor. Svarene gjør det rimelig å si at i Norge ser flertallet full likestilling mellom kjønnene som det ønskelige.

De to spørsmålene om hvorvidt det kan aksepteres å bryte konkrete lover og regler, som begge gjelder atferd i trafikken, utgjør ytterpunktene hva resultat angår blant de sju som inngår i indeksen for lovrespekt-lovforakt. Nesten alle mener at promillekjøring ikke kan godtas, noen ytterst få at det kan godtas under tvil, og praktisk talt ingen at det kan aksepteres uten forbehold (ikke vist i tabellen). Fartsovertredelser derimot er det bare en drøy femtedel som mener er uakseptabelt. For de fem øvrige handlingene svarer i gjennomsnitt to tredeler "kan ikke godtas", og i underkant av en tittel "kan godtas uten forbehold". Selv om resultatet ville blitt endret dersom flere "uskyldige" regelbrudd hadde blitt tatt med i indeksen, er det likevel rimelig å konkludere at den dominerende oppfatningen i befolkningen er at lover og regler skal respekteres.

Spørsmålet "Tror du på Gud?" er ikke med i indeksen for religiøsitet, ellers ville

fordelingen blitt mindre skjev. Men når det er under halvdelen som svarer ja (riktignok bare så vidt), og bare en femtedel regner seg som personlig kristne, mens andelen noenlunde regelmessige kirkegjengere ligger enda lavere, er det kanskje ikke så urimelig å konkludere at det religiøse har en lite sentral plass i tilværelsen til flertallet av nordmenn i dag.

Spørsmålet om stolthet over å være norsk, sammen med andre spørsmål om syn på at nasjonalt særpreg utviskes og tiltroen til kvaliteten av norske varer (ikke vist), har alle fordelinger som gir grunnlag for å påstå at nasjonalfølelsen blant nordmenn er sterk. Det samme gjelder den positive vurderingen av "livet på landet", selv om vi i eksemplet i tabellen har en spørsmålsform som er spesielt vanskelig å tolke når en skal bedømme det absolutte nivået for forekomsten av en bestemt oppfatning. Påstander som respondenten skal si seg enig eller uenig i er nemlig utsatt for det som kalles ja-siing, en tendens til at noen respondenter uten klare oppfatninger sier seg enig i stedet for å svare vet ikke.¹

Det samme problemet knytter seg til tolkingen av resultatet for påstanden om at varige goder er å foretrekke framfor øyeblikkets gleder, slik som restaurantbesøk og ferier. Vi må regne med at ja-siing kan gi det alternativet en skal si seg enig i, i dette tilfellet å vektlegge det langsiktige, ekstra oppslutning. Da er vi på tryggere grunn når vi sier at det ikke er mange som er opptatt av å imponere andre gjennom anskaffelser, siden det er et overveldende flertall som sier seg *uenig* i påstanden.

Det siste eksemplet som er tatt med i tabellen, gjelder synet på likhet mellom

samfunnsmedlemmene. Indeksen har to spørsmål som tar opp ulike former for likhet. Den ene kan vi kalle tilbudslikhet, hvorvidt det skal være mulig å betale for å få bedre helsetjenester eller utdanning, som i Norge tradisjonelt har vært en offentlig ytelse som skal være lik for alle. Her er det en overvekt som sier seg enig i påstanden om at det er bra med slike muligheter, men tar vi faren for ja-siing i betraktning, er det usikkert hvor flertallet ligger. Det andre spørsmålet gjelder synet på ressursfordeling, og setter velstandsvekst opp mot utjevning. Dette og to andre spørsmål omkring økonomiske forskjeller viser et utbredt ønske om at det må arbeides for å utjevne ulikhet og en klar oppfatning om at lønnsforskjellene er for store i dag.

2.5. Hva er det gode samfunn?

Er det ut fra disse resultatene mulig å gi en mer generell karakteristikk av hva slags samfunn flertallet av nordmenn ønsker seg? Det kan se ut som om følgende egenskaper blir verdsatt:

Et sekulært samfunn som er lite preget av religiøsitet og moralsk puritanisme. Men samtidig med vekt på å respektere lover og regler og følge skikk og bruk.

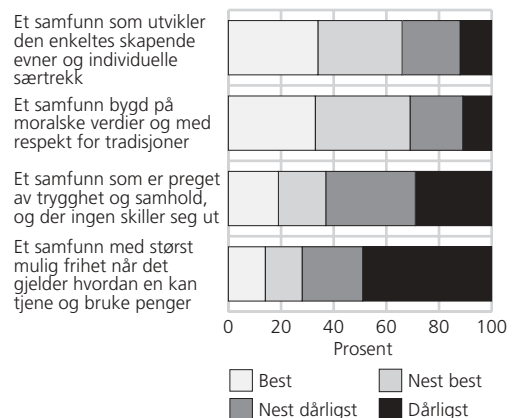
Et samfunn preget av likhet, både når det gjelder kvinners og menns deltakelse i samfunns- og familieliv, og den økonomiske situasjonen til ulike sosiale grupper.

Et samfunn preget av nøkternhet når det gjelder forbruk og anskaffelser, der langsiktig nytte vektlegges framfor øyeblikkets gleder, og forbruk for å imponere omgivelsene avvises. Miljøvern prioriteres framfor økonomisk vekst.

Et samfunn der det særpreget norske, naturopplevelser og landlivets kvaliteter verdsettes.

Å hevde at antimaterialisme og nøkternhet preget nordmenns oppfatning av det gode samfunn står trolig i kontrast til bildet mange har dannet seg av utviklingen i Norge de seneste årene, der uttrykk som "den store kjøpefesten" er blitt brukt. At det likevel er slik at flertallet vektlegger ikke-materielle aspekter ved tilværelsen underbygges av resultatene vi får når de intervjuede blir bedt om å rangere fire samfunnsbeskrivelser (figur 2.1). Det moderne "forbrukssamfunnet" der penger og anskaffelser står i sentrum, er et samfunnsideal som har få erklærte tilhengere. Trygghet, samhold og konformitet, stikkord for tradisjonell arbeiderklassekultur, står noe sterkere. Klart flest velger imidlertid ett av de to alternativene der ikke-materielle samfunnskvaliteter framheves i beskrivelsen. Enten det "moderne" alternativet med vekt på individets muligheter for egenutvikling og selvutfoldelse, eller det "tradisjonelle" der

Figur 2.1. Hvilken beskrivelse svarer til dine oppfatninger om hvordan det norske samfunnet bør være? Prosent

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

nedarvete skikker og moraloppfatninger vektlegges.

2.6. Hva er det gode liv?

I Monitor for 1999 ble det stilt spørsmål om hvilke aktiviteter fra en liste med 25 ulike gjøremål som de intervjuede ønsket å bruke mer eller mindre tid på hvis de fritt kunne gjøre hva de ville. Svarene forteller noe om hva de føler gir tilfredsstillende og bidrar til et godt liv, og avspeiler slik individenes grunnleggende ønskemål eller verdisyn.

Prioriteringen av ulike aktiviteter vil dessuten avhenge av hvor godt ulike ønsker oppfylles i dag. Spørsmålet gjelder hvilke *endringer* i tidsbruk som ønskes, som ikke er det samme som ønsket *nivå*.

Når det er valgt å spørre om endring snarere enn nivå, er det ut fra antakelsen om at det er lettere for de intervjuede å ta stilling hva de ønsker mer eller mindre av enn å vurdere absolutt nivå. Å ville øke tidsbruken kan derfor skyldes misnøye med situasjonen på det aktuelle området. Men trolig er det som regel uttrykk for hvilke aktiviteter en har mest glede av å engasjere seg i.

Tabell 2.3 viser hvor mange som ønsker å bruke mer, som nå eller mindre tid på ulike gjøremål. Der en ønsket å bruke mer, ble det spurt om hva som var første og andre prioritet. I tabellen er aktivitetene rangert etter gjennomsnittsskåre (kolonnen til venstre), som er beregnet med følgende skårer for svaralternativ-

Tabell 2.3. Prioritering av ressursbruk på ulike personlige gjøremål. 1999. Prosent

	Skåre 0-100 ¹	Ikke gjøre	Mindre	Som nå	Mer	Andre prioritet	Første prioritet
Være ute i naturen	61	1	0	30	70	12	16
Være sammen med familien	60	0	1	48	50	9	23
Være sammen med venner	56	0	0	44	56	13	8
Reise i utlandet	54	8	2	27	63	9	11
Drive idrett, trimme eller mosjonere .	52	6	1	37	57	8	8
Dyrke hobbyer	50	3	2	47	49	6	5
Lære nye ting, ta kurs/utdanning	48	6	5	38	51	6	4
Bli kjent med nye mennesker	45	2	5	64	29	3	2
Lese bøker	45	6	4	50	41	2	1
Høre på musikk	44	1	3	70	25	1	0
Lage god mat	43	4	4	64	28	1	0
Lese aviser	41	1	4	85	10	0	0
Hvile og slappe av	41	3	8	72	17	1	1
Sove	41	2	7	76	15	1	0
Tjene penger	40	4	18	60	18	2	2
Uteliv, gå på restaurant, kafé el.	38	11	7	59	23	1	0
Arbeide	35	4	32	55	10	2	1
Gå i butikker/kjøpesentre og handle .	33	7	25	63	5	1	0
Se på TV	33	2	38	57	2	0	0
Følge med i politikken	33	19	7	66	8	0	0
Delta ideelle organisasjoner, hjelpe ..	33	28	4	47	21	1	1
Delta dugnader/foren. på hjemstedet	31	21	10	60	9	0	0
Delta i aksjoner for å påvirke saker ...	22	48	5	36	11	0	0
Delta i religiøst liv	19	61	3	28	8	2	1
Drive med partiarb. /kommunale verv	15	64	6	25	4	1	0

¹ Snitt for skala fra 0 (ikke gjøre) til 100 (gjøre mer og første prioritet), med øvrige verdier 20 (gjøre mindre), 40 (som nå), 60 (gjøre mer) og 80 (gjøre mer og andreprioritet).

ene: 0 for "ikke gjøre", 20 "gjøre mindre", 40 "som nå", 60 "gjøre mer", 80 "gjøre mer: andreprioritet" og 100 "gjøre mer: førsteprioritet". Gjennomsnittsskåre 100 for en aktivitet ville ha betydd at dette var noe alle ønsket å gjøre mer og prioriterte høyest, mens noe ingen ønsket å gjøre ville få skåren 0. Den faktiske variasjonsbredden i tabellen er fra 61 til 15 for de ulike aktivitetene.

Resultatet bekrefter bildet av nordmenn som friluftslivselkere, det å være ute i naturen kommer først når det gjelder ønsker om økt tidsbruk. Sosialt liv, i form av samvær med familie eller venner, kommer også meget høyt. Reiselysten er sterk, over 60 prosent ønsket i 1999 å bruke mer tid på reiser i utlandet.

Resultatene tyder på at aktiviteter som har med egenutvikling å gjøre, slik som utdanning og boklesing, prioriteres sterkere enn aktiviteter som har å gjøre med dekking av materielle behov, slik som å tjene penger eller handle. Dette understøtter konklusjonen fra forrige avsnitt om at anskaffelser og forbruk ikke har en så sentral plass i nordmenns oppfatninger om det gode liv som dagens mediebilde kanskje kunne gi inntrykk av.

Men det må understrekes at ulike måter å stille spørsmål om oppfatninger av det gode liv på kan gi forskjellig inntrykk av hva som vektlegges. En undersøkelse der det ble spurt om det var noe en savnet som kunne gjort livet bedre svarte 60 prosent ja. Nesten halvparten av disse igjen valgte alternativet "bedre økonomi" når de skulle velge mellom ti forslag til hva dette kunne være (Barstad 1999). "Mer fritid" kom ikke så langt etter, og overtok førsteplassen når det ble spurt om hva som var viktigst. En annen undersøkelse viser enda klarere prioritering av

fritid framfor kjøpekraft (Vejrup 1998). At økonomien er i orden er rimelig nok viktig for de fleste, men det er likevel andre ting enn arbeid en ønsker å kunne bruke tiden sin på.

Tilsynelatende har det som foregår på TV-skjermen fått en stadig mer sentral plass i nordmenns hverdag i takt med det økende tilbudet av TV-kanaler. SSBs tidsbruksstudier viser at vi bruker stadig mer tid på TV-seing. Dette ser ut til å gi en del av oss dårlig samvittighet. Det er mange som synes at de tilbringer for mye tid foran skjermen, hele 38 prosent ønsker å skjære ned på TV-seingen sin.

Deltakelse i det sivile samfunn, i form av dugnader og innsats i frivillige organisasjoner, har høye andeler sammenlignet med andre aktiviteter som svarer "gjør ikke/ønsker ikke å gjøre". De fleste svarer imidlertid bruke tid "omtrent som i dag", uten at vi vet hvor mye dette innebærer. De aktivitetene som særlig nedprioriteres er religiøst og politisk liv. Her svarer et klart flertall "ikke gjøre". For religiøst liv er det imidlertid litt flere som sier de vil øke tidsbruken enn de som vil redusere den (8 mot 3 prosent), mens det for å delta i partiarbeid eller kommunale aktiviteter kan ligge an til en reduksjon (4 prosent vil bruke mer tid, 6 prosent mindre enn i dag).²

2.7. Utviklingen i verdisyn i Norge siden 1985

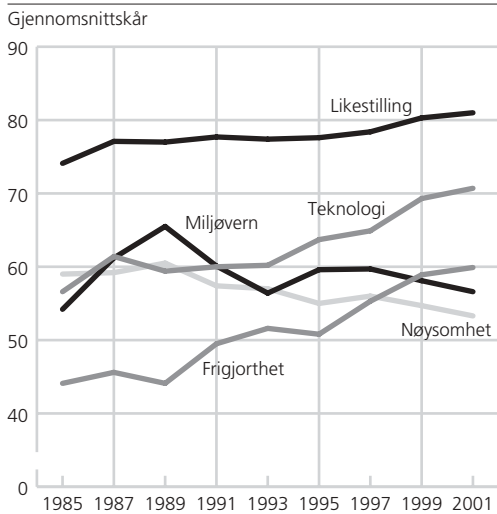
Verdioppfatninger antas gjerne å ha en høy grad av stabilitet (Listhaug 1998). De dannes i ungdomstida ("de formative årene"), og endrer seg som regel lite seinere i livet. Men siden oppvekstvilkårene for nye generasjoner er forskjellige fra tidligere tiders, kan de unge som kommer inn i den voksne befolkningen ha et verdisyn som skiller seg fra de eldre som

faller fra. Dermed vil generasjonsutskiftningen kunne føre til en gradvis endring i verdiklimaet i samfunnet (generasjonseffekt). I tillegg vil historiske begivenheter kunne gjøre et så sterkt inntrykk at hele befolkningens verdisyn påvirkes (såkalte periodeeffekter).

Å si noe om verdiklimaet i absolutt forstand er som nevnt vanskelig slik verdier måles i Norsk Monitor. Men vi er på tryggere grunn når det gjelder å si noe om utviklingstendenser. Ved å sammenligne gjennomsnittsskåren for verdiindeksene på ulike tidspunkter får vi et godt bilde av om oppslutningen øker eller avtar. Figur 2.2 viser utviklingen siden 1985 for fem av indeksene.

Seksuell frigjorthet er den av de 25 indeksene som viser den sterkeste endringen mellom 1985 og 2001, fulgt av teknologibegeistring. Som vi ser innebærer den første endringen et "klimaskifte" fra

Figur 2.2. Gjennomsnittsskåre for befolkningen som helhet for fem av verdiindeksene (normert til å variere mellom 0 og 100)

Kilde: Norsk Monitor.

slutten av 1980-tallet til slutten av 1990-tallet, fra puritanisme til frigjorthet som norsk "fellesverdi" (definert ved hvor gjennomsnittet ligger i forhold til skalamidtpunktet på 50). For begge indekser er det klare aldersforskjeller, slik at vi kan anta at generasjonsutskifting bidrar til utviklingen. Men endringen i befolkningsgjennomsnittet er større enn det aldersforskjellene alene kan forklare. Det ser dermed ut til at også tidsånden (periodeeffekter) har vært med på å skape en slik utvikling.

Likestilling er et eksempel på en verdi som hele tiden har stått sterkt, og som har styrket sin stilling (tredje sterkeste endring). I dette tilfellet svarer utviklingen omtrent til det en kunne vente som en følge av generasjonsutskiftningen, ut fra hvor mye større oppslutningen om likestilling er blant yngre enn blant eldre.

Gjennomsnittet for miljøvernindeksen ligger bare litt høyere i 2001 enn det lå i 1985, men her har det vært store svingninger underveis. Tsjernobyl og giftalgeinvasjon var begivenheter på slutten av 1980-tallet som gjorde sterkt inntrykk. Vekten på miljøhensyn kulminerte i 1989, siden har hovedtendensen vært fallende. Dette kan i noen grad forklares av endringer i den faktiske miljøsituasjonen, som har bidratt til en dramatisk reduksjon i bekymringen for ulike miljøproblemer (Hellevik og Høie 1999, Hellevik 2002).

Utviklingen for nøysomhet er et eksempel på en "fellesverdi" som gradvis har fått svekket sin stilling. Det skjer en dreining bort fra vektlegging av tradisjonelle norske dyder som måtehold og nøkternhet og over til ønsker om en mer hedonistisk livsstil, der øyeblikkets gleder og jakten på nytelse står i fokus.

Tabell 2.4. Endring i gjennomsnittsskåre på verdiindeksene: 1997-2001–1985-1989 (indeksene normert til å variere mellom 0 og 100. Verdier med skåre 55-100 i tidsrommet 1997-2001 er markert)

Økning	Endring	Nedgang
Frigjorthet	13	Puritanisme
Teknologi	9	Anti-teknologi
Ikke selvrealisering	6	Selvrealisering
Hedonisme	5	Nøysomhet
Anti-helse	5	Helse
Tradisjon	5	Nyhet
Likestilling	4	Anti-likestilling
Urban	4	Rural
Følelser	4	Fornuft
Anti-autoritet	4	Autoritet
Lovforakt	3	Lovrespekt
Forbruk	3	Sparing
Ulikhet	3	Likhet
Anti-status	2	Status
Patriotisme	2	Anti-patriotisme
Privat	2	Offentlig
Egoisme	2	Altruisme
Materialisme	2	Anti-materialisme
Risiko	2	Trygghet
Industrivekst	2	Miljøvern
Ikke-religiøsitet	1	Religiøsitet
Nærhet	1	Avstand
Spontanitet	1	Rigiditet
Individualitet	1	Konformitet
Intoleranse	1	Toleranse

Kilde: Norsk Monitor.

Tabell 2.4 viser utviklingen for samtlige 25 verdiindekser. For å konsentrere oppmerksomheten om hovedtendenser, sammenlignes gjennomsnittsverdien for de tre siste undersøkelsene (tidsrommet 1997-2001) med resultatet for de tre første (1985-1989). Sammenhengen mellom endring og nivå for gjennomsnittsskåren antydes ved at det er markert hvilken verdipol som lå nærmest gjennomsnittet (for tidsrommet 1997-2001).

Med frigjorthet, teknologibegeistring og likestilling som klare unntak, er det en tendens til at for verdiindekser med stor

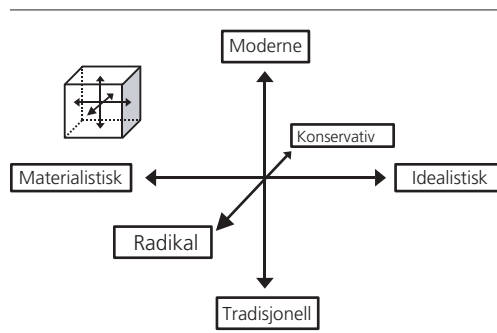
endring (tre skalapoeng eller mer), er det verdipolen med størst oppslutning som har gått tilbake. Dette gjelder nøysomhet, helse, rural, fornuft, lovrespekt, sparing og likhet. Det ser med andre ord ut som om oppslutningen svekkes for mange av de antatte "fellesverdiene" (nedgang for sju sammenlignet med økning for tre). Utviklingen kan beskrives som en tendens til større heterogenitet i befolkningens verdioppfatninger i dette tidsrommet. Gjennomsnittet for de 25 verdiindeksene ligger nærmere skalamidtpunktet 50 i de siste undersøkelsene enn i de første. Men det dreier seg om en ganske beskjeden endring (fra en gjennomsnittlig avstand på 12,6 i 1985-1989 til 11,5 i 1997-2001).

2.8. Endring i forhold til grunnleggende verdidimensjoner

Med 25 verdiindekser og varierende tendenser kan det være vanskelig å danne seg et helhetsbilde av endringene i verdiklimaet i Norge. For å få et bedre overblikk, skal vi se utviklingen i forhold til tre grunnleggende verdidimensjoner som avdekkes ved en nærmere analyse av Monitor-materialet.

Ser vi på hvilke verdier ulike respondenter vektlegger, finner vi et mønster der bestemte kombinasjoner av verdier

Figur 2.3. Hoveddimensjonene i faktoranalysen av verdiindeksene

forekommer oftere enn andre. Vekt på miljøvern går for eksempel gjerne sammen med ønsker om selvrealisering og likhet. Gjennom en dimensjonsanalyse³ av dette mønsteret kommer de grunnleggende forskjellene i nordmenns verdioppfatninger fram. Figur 2.3 viser de tre første dimensjonene, som står loddrett på hverandre. Til sammen danner de et kulturelt rom, der samtlige individer kan plasseres inn ut fra sin skåre på verdiindeksene. Bakgrunnen for navnene som er satt på dimensjonene er hvilke verdier som er typiske for de individene som befinner seg langt ute på hver side.

Ifølge Monitor-analysen går det viktigste kulturelle skillet i Norge i dag mellom det vi kan kalle en moderne og en tradisjonell verdiorientering. Den *moderne* preges av åpenhet for endring og mangfold, og sans for det nye i tiden. I en *tradisjonell* orientering ligger et ønske om stabilitet og trygghet, om at ting skal forbli slik de alltid har vært. En bør ikke skille seg ut fra omgivelsene, og leve i pakt med ned-arvete moraloppfatninger.

Den nest viktigste skillelinjen går mellom en materialistisk og en idealistisk verdiorientering. På den *materialistiske* siden er en opptatt av det ytre, både i betydningen materielle vilkår og omgivelsenes reaksjoner. Eiendeler og økonomisk vekst prioriteres, og egne behov settes foran hensynet til andre. På den *idealistiske* siden vektlegges indre egenskaper, åndelige verdier og skapende virksomhet. Omsorg for andre, miljø og helse prioriteres.

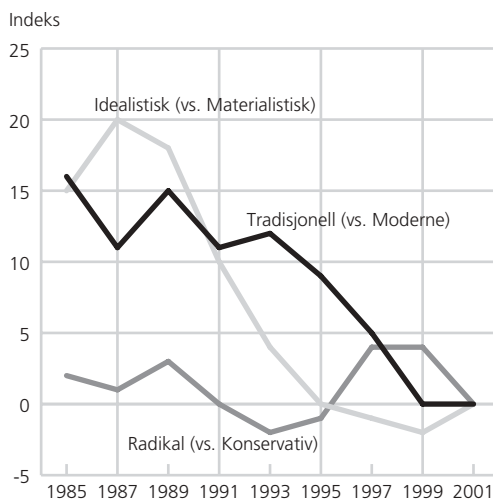
På tredje plass kommer en dimensjon med politiske verdier som ytterpunkter. De som vil ha offentlige løsninger, likhet og miljøvern ligger langt ute på den *radikale* siden, og de som foretrekker

private løsninger, ulikhet og økonomisk vekst på den *konservative*. Imidlertid inngår også andre typer verdier i dimensjonen, slik at den har en mer sammensatt karakter enn det en vanligvis tenker på som den politiske høyre-venstre-dimensjonen.

Når vi gjennomfører dimensjonsanalysen for den siste undersøkelsen fra 2001, blir gjennomsnittet for hele befolkningen på hver av de tre verdidimensjonene 0. Det følger nemlig av analyseopplegget at befolkningens tyngdepunkt ligger i aksekorsets sentrum. For å få et inntrykk av endringer i befolkningens plassering, kan vi projisere de tidligere undersøkelsene inn i 2001-dimensjonene.⁴ De endringene dette gir i forhold til hver av de tre dimensjonene er vist i figur 2.4.

Befolkningens plassering på den tredje dimensjonen, radikal versus konservativ, har vært tilnærmet den samme gjennom

Figur 2.4. Endring fra 1985 til 2001 i befolkningens plassering på de tre verdidimensjonene (vist i faktorløsningen for 2001)

Kilde: Norsk Monitor.

hele tidsrommet, med en svak konservativ tendens på begynnelsen av 1990-tallet og en svak radikal tendens på slutten. For den første dimensjonen, moderne versus tradisjonell, har utviklingen på 1990-tallet gått klart i moderne retning. Aller størst har endringen imidlertid vært for den andre dimensjonen, materialistisk versus idealistisk. Fra 1985 til 1987 beveget gjennomsnittet for befolkningen seg i idealistisk retning. Men så dreide utviklingen i materialistisk retning, særlig sterkt på første halvdel av 1990-tallet. Fra 1999 til 2001 skjedde et omslag til en svak idealistisk tendens.

En generell beskrivelse av utviklingen i Norge blir dermed at verdiklimaet ved årtusenskiftet har et mer moderne og framfor alt et mer materialistisk preg enn det som var situasjonen i siste halvdel av 1980-tallet. Som tabell 2.4 viste, er det ikke først og fremst ønsket om å eie materielle goder som har økt. Verdien materialisme kulminerte i 1995 og har siden gått litt tilbake. Det samme gjelder en annen verdi som er sentral for materialisme-dimensjonen, nemlig egoisme. De verdiene på denne dimensjonen som har fått økt oppslutning på slutten av 1990-tallet og dermed bidratt til den generelle materialismetrenden er særlig moderne verdier med vekt på nytelse og uhemmet selvutfoldelse, som frigjorthet, hedonisme, (kortsiktig) forbruk og lovforakt.

Utviklingen er delvis en følge av generasjonsutskiftingen som har funnet sted, delvis et utslag av periodeeffekter skapt av hendelser i samtiden som har virket inn på verdiklimaet (Hellevik 2001). Siden det ser ut til å foreligge en generasjonseffekt, er det grunnlag for å spå at denne tendensen vil fortsette i den nærmeste framtida. Om da ikke historiske hendelser fører til at tidsånden dreier

markert i idealistisk og tradisjonell retning, slik at virkningen av generasjonsutskiftingen på verdiklimaet motvirkes.

2.9. Årsaker til materialismetrenden

Utviklingen i retning av større oppslutning om materialistiske verdier er overraskende ut fra en toneangivende teori om den kulturelle utviklingen i vestlige industrisamfunn framsatt av den amerikanske statsviteren Ronald Inglehart (1977, 1990). De som vokste opp under 1930-tallets nedgangstider og arbeidsløshet eller siste verdenskrigs redsler, har vært preget av denne ungdomserfaringen hele sitt voksne liv, og blitt opptatt av å sikre seg materiell og fysisk trygghet. Etterkrigsgenerasjonene, med en ungdomstid preget av velstand og fred, tar tilfredsstillelsen av grunnleggende trygghetsbehov som noe selvfølgelig, og er i stedet opptatt av skapende virksomhet og personlig utvikling, menneskelig fellesskap, medbestemmelse, livskvalitet og miljøvern. Etter som generasjonsutskiftingen går sin gang, vil de "postmaterialistiske" verdiene gradvis få større og større oppslutning, en nesten umerkelig endringsprosess som Inglehart har kalt "den stille revolusjonen" (1977). Han viser til framveksten av freds- og antikjernekraftorganisasjoner og grønne organisasjoner eller partier som uttrykk for de postmaterielle strømningene.

Ingleharts tanker om den kulturelle utviklingen har fått stor oppmerksomhet, både internasjonalt og i Norge, der flere samfunnsforskere har diskutert hans ideer (som for eksempel Knutsen 1983, Valen og Ardal 1983, Lafferty og Knutsen 1985, Jenssen og Listhaug 1988, Hellevik 1993). Lignende tanker uttrykkes også av en sentral norsk politiker som Torbjørn Jagland i dette sitatet fra *Min europeiske drøm* (1990, s. 149).

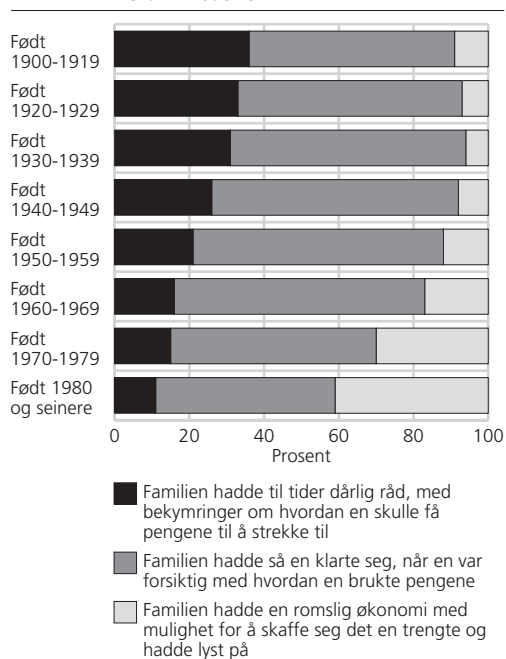
"...når de materielle godene og den grunnleggende trygghet er sikret, vil folk begynne å lete etter andre mål med livet. De ikke-materielle verdiene kommer mer i forgrunnen."

Hva er så forholdet mellom materialister og postmaterialister i Ingleharts forstand og Monitors kulturelle dimensjoner? Siden spørsmålet hans er tatt med i Monitor-undersøkelsene, er det mulig å plassere Ingleharts typer inn i det kulturelle planet. Mønsteret er klart, materialister og postmaterialister ligger langs en diagonal i forhold til de to hoveddimensjonene, de første i den tradisjonelle materialistiske kvadranten og de siste i den moderne idealistiske. En materialist i Ingleharts forstand er altså en person som både er trygghetsorientert og opptatt av det materielle, og en postmaterialist både endringsvillig og opptatt av det åndelige. Postmaterialismeteorien forutsier dermed en økende oppslutning om moderne idealistiske verdier.

Det er ingen tvil om at den norske befolkningen har opplevd en formidabel velstandsvekst, slik det framgår av SSBs oversikter (se neste kapittel). I Monitor-materialet avspeiles utviklingen blant annet i den økende beholdningen av materielle goder i norske hjem som rapporteres. For eksempel steg andelen som hadde videospiller fra 18 prosent i 1985 til 76 prosent i 2001.

Velstandsveksten har resultert i at det over tid er en økende andel som opplevde økonomien i oppveksthjemmet som god. Blant personer født innenfor tidsrommet 1900-1919 er det bare 9 prosent som synes at "familien hadde en romslig økonomi med mulighet for å skaffe seg det en trengte og hadde lyst på" var en passende beskrivelse for situasjonen da de

Figur 2.5. Familiens økonomiske situasjon under oppveksten – slik respondenten mener den var da hun/han var i alderen 10-15 år. Prosent

Kilde: Norsk Monitor 1995-2001.

var mellom 10 og 15 år. Hele 36 prosent mente at "familien hadde til tider dårlig råd, med bekymringer for hvordan en skulle få pengene til å strekke til" var mest dekkende. Med andre ord en overvekt av negative vurderinger av familieøkonomien på 27 prosentpoeng. For personer født på 1980-tallet er forholdet motsatt, hele 41 prosent svarer romslig og bare 11 prosent dårlig økonomi, en positiv overvekt på 30 poeng.

Postmaterialismeteorien forutsetninger om velstandsvekst og økende følelse av økonomisk trygge oppvekstvilkår for de nye generasjonene er altså klart oppfylt. Hva kan så grunnen være til at spådommen om en økende vektlegging av postmaterialistiske eller, med Monitors begre-

per, moderne idealistiske verdier, ikke har slått til i Norge på 1990-tallet? Vi skal antyde noen mulige forklaringer.

Trygghet under oppveksten betyr ikke nødvendigvis at den økonomiske framtida fortøner seg trygg. Flere yngre enn eldre føler frykt for ikke å klare seg økonomisk. Andelen faller fra 21 (føler frykt ofte) og 47 (føler frykt av og til) prosent blant 15-24-åringer til 12 og 30 prosent for de som er 70 år eller eldre. Bekymring for framtida innebærer en form for materiell usikkerhet som kan tenkes å påvirke verdidannelsen. Hva som skaper denne frykten er et annet spørsmål. Studielån og boligutgifter kan gjøre privatøkonomien vanskeligere for de unge å mestre (kapittel 3), men også stigende krav til anskaffelser og forbruk kan bidra til at lista nå ligger høyere enn før.

Det kan være riktig at økonomisk trygghet i oppveksten skyver det materielle mer i bakgrunnen. Men kanskje har vi passert en terskel når det gjelder levestandard som har betydning for verdidannelsen. En hypotese kan være at når situasjonen endres til en oppvekst i overflod der de fleste ønsker raskt oppfylles, blir resultatet det motsatte, en større opptatthet og avhengighet av materielle goder og forbruk. Spørsmålet er om det i Norge skjedde et slikt skifte på slutten av 1980-tallet.

Et problematisk punkt i Ingleharts resonnement er forestillingen om at materielle behov har et metningspunkt, på lignende måte som sult eller tørst. Snarere synes utviklingen å vise at det raskt økende tilbudet av nye produkter og tjenester gir en stadig voksende appetitt. Ting som vi i går ikke hadde hørt om og klarte oss utmerket uten oppleves i dag som livsnødvendigheter. En stadig økende innsats

når det gjelder markedsføring bidrar til dette ved å stimulere følelsen av utilfredsstilte behov som de nye produktene kan dekke.

Noe av det som har skjedd i Norge etter 1985 er framveksten av reklamefinansierte etermedier. Ved siden av et økende innslag av reklame, har også innholdet for øvrig fått et større innslag av underholdningsserier fra amerikanske overklassesemiljøer. Ukeblader og løssalgsaviser vier stor spalteplass til vår hjemlige overklasse. Tidligere tiders hemninger mot å avsløre sin velstand gjennom et iøynefallende forbruk preger ikke dagens rike, og deres hyttepalasser og overdådige fester er et sentralt stoffområde i mange av våre mest utbredte medier. Håpet hos de mindre velstilte om å kunne smake litt av det samme luksuslivet holdes oppe av lotto og tipping og TV-kanalenes billionær-konkurranser. Budskapet synes å være at det gode liv er å bli rik i en fart og uten for store anstrengelser, for så å nyte uhemmet av alt det som tilbys av materielle goder og forbruksmuligheter.

Dagens unge kan altså bli påvirket av at sentrale medier i dag formidler et materialistisk verdibudskap. En annen svakhet i postmaterialismeteorien er dens neglisjering av sosialiseringens betydning for verdidannelsen. To generasjoner som vokser opp under likeartede materielle vilkår vil kunne utvikle forskjellig verdisyn dersom det skjer endringer i hvilke verdier ulike sosialiseringssagenter – hjem, skole, jevnaldrende, medier – formidler. Dagens besteforeldre la for eksempel trolig større vekt på måtehold og nøyksomhet i sin oppdragelse av dagens foreldregenerasjon enn de i sin tur har gjort overfor sine barn, dagens unge.

At sosialiseringen har betydning kan underbygges ved å vise til de markerte verdiforskjellene mellom kjønnene. Gutter og jenter har som grupper nødvendigvis vært tilnærmet likt stilt når det gjelder oppvekstfamiliens materielle situasjon, så det er ikke her en kan finne grunnen til at flere kvinner enn menn har en idealistisk verdiorientering.

Spørsmålet vi nå skal stille er om tendensen i verdiutviklingen har betydning for hvordan problemstillingen vår – om Norge utvikler seg i retning av et bedre samfunn eller ikke – skal besvares.

2.10. Konsekvenser av verdiutviklingen

Er individenes verdier en privatsak uten samfunnsmessig betydning, eller har det konsekvenser for kvaliteten til et samfunn hvilke ønskemål medlemmer av befolkningen forfølger og hvordan de gjør det? Mye taler for at det siste må være tilfellet

(George og Wilding 1999). Dette synes åpenbart når det gjelder en verdi som lovrespekt. Få vil være uenige i at trygghet for at samfunnsmedlemmer vil følge spillereglene og behandle andre hensynsfullt er en viktig kvalitet for et samfunn. Manglende vekt på å følge lover og regler øker sjansen for at en person vil begå lovbrudd (Andersen 1998). De sosiale gruppene eller nasjonene der kriminaliteten er høy, er nettopp de der vi finner mindre oppslutning om moralske verdier (Halpern 2001).

Monitor viser en tendens til synkende lovrespekt og hensynsfullhet, som riktignok varierer avhengig av hvilke handlinger det er tale om.⁵ Dette er ett aspekt ved materialismetrenden, tendensen til å legge større vekt på tilværelsens materielle sider, som har preget utviklingen i Norge på 1990-tallet. Vi skal vise at en materialistisk verdiorientering kan få konsekvenser både for individet selv og

Tabell 2.5. Forskjeller mellom materialister og idealister på det personlige plan¹

	Materialister			Idealister		Dif.
	1	2	3	4	5	
- Husholdningens netto inntekt (gjennomsnitt=100)	95	99	99	105	102	-7
- Materielle eiendeler i husholdningen (gjennomsnitt=100) ²	103	101	99	101	96	7
- Anskaffelsesplaner for materielle goder (gjennomsnitt=100) ²	126	109	93	98	74	52
- Tilfredshet med inntekt: Balanse mellom % "har mer enn nok" og % "trenger mer penger" for å kunne leve et tilfredsstillende liv	-38	-23	-15	-3	8	-46
- Misnøye med eiendeler (% enig i at: "Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker") ³	89	64	50	38	24	65
- Egen situasjon relativt til andre: Balanse mellom % som føler seg bedre stilt og % som føler seg dårligere stilt enn gjennomsnittet av befolkningen	-21	-8	-2	6	11	-32
- Stor/en viss frykt for ikke å klare seg økonomisk (%)	66	58	50	45	35	31
- Vil beskrive seg selv som "meget lykkelig" (%)	15	17	20	22	29	-14
- Vil beskrive seg selv som "ikke spesielt / slett ikke lykkelig" (%)	15	12	11	10	6	9
- Balanse mellom % "meget" og % "ikke" lykkelig	0	5	9	12	23	-23

¹ Materialisme-idealisme-dimensjonen er inndelt i fem kategorier med like mange respondenter i hver (ca. 2 500). Noen spørsmål gjengitt i forkortet form.

² Antall av følgende seks goder som husholdningen har/planlegger å kjøpe eller bytte ut: mikrobølgeovn, oppvaskmaskin, avansert komfyr, avansert TV, cd-spiller, video.

³ Spørsmålet er ett av de 70 som inngår i verdiindeksene.

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

dets omgivelser som må anses som negative.

I tabell 2.5 er verdidimensjonen for materialisme versus idealisme delt inn i fem kategorier, på en slik måte at vi får like store befolkningsandeler i hver. Innenfor hver kategori er det så beregnet hvor vanlig ulike forhold er. Når vi sammenligner de to yttergruppene, ser vi at materialister og idealister er omtrent likt stilt når det gjelder husholdningsinntekt⁶ og eiendeler. Materialistene ligger litt lavere når det gjelder det første og litt høyere når det gjelder det siste. Men de har langt oftere planer om nyanskaffelser eller utskiftinger av materielle goder.

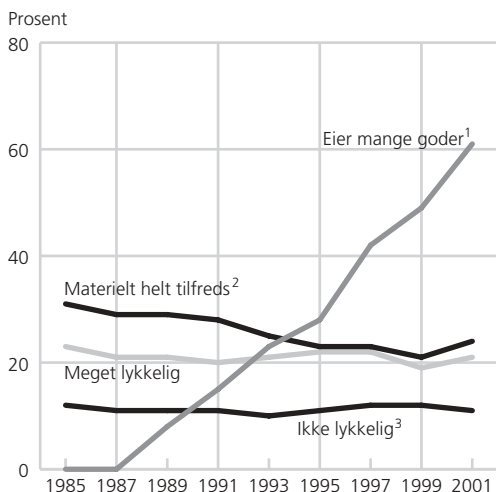
Dette bidrar til at materialister langt oftere enn idealister mener at inntekten ikke strekker til, til tross for at de to gruppene altså er nokså likt stilt. Og de føler oftere at de mangler materielle goder for å kunne leve slik de ønsker.⁷ Tatt i betraktning hvor likt materialister og idealister er stilt når det gjelder faktisk økonomisk situasjon, er det oppsiktsvekkende hvor forskjellig de opplever sin egen stilling sammenlignet med andre nordmenns. Overvekten av personer som føler de er bedre stilt enn gjennomsnittet over personer som føler de er dårligere stilt, er pluss 11 prosentpoeng blant idealister, og minus 21 blant materialister. I den siste gruppen er det også langt flere som er bekymret for hvorvidt de vil klare seg økonomisk.

Dette er eksempler på at materialister har en lavere økonomisk tilfredshet enn idealister, som ikke forklares av den faktiske økonomiske situasjonen til de to gruppene. Her finner vi nok noe av forklaringen på at materialister har en lavere sjanse for å føle seg meget lykkelige og en høyere sjanse for ikke å være

lykkelige enn idealister. Spørsmålet om følelse av lykke er mye brukt innenfor studier av "subjektivt velvære", der flere forskere har påvist en negativ sammenheng med en materialistisk verdiorientering (Richins og Dawson 1992, Kasser og Ryan 1993, 1996, Ryan et al. 1996, Csikszentmihalyi 1999, Kasser 2000, Lane 2000, Diener og Biswas-Diener 2002).

I denne litteraturen antydes flere mulige grunner til lavere tilfredshet med tilværelsen hos materialister enn hos idealister. Passiv fritid og konsum leder ikke til den samme tilfredsheten som aktiv tilegning av nye ferdigheter og mestring. Tilfredsstillelsen som følger av måloppnåelse er mindre og mer kortvarig for materialistiske enn for idealistiske mål. Materielle mål kan være vanskeligere å oppnå fordi de stiller større krav til ressurser enn det som er tilfellet for mange idealistiske mål (det er idealister som kan synge at "all the best things in life are free"). Det er også et problem at det å oppnå materialistiske mål kan være relativt snarere enn absolutt definert, slik at ikke alle kan lykkes. Det er bare én som kan ha den fineste bilen i gata. Videre er det en tendens til at kravene til hva en skal oppnå før en føler at en har lykkes hele tida justeres oppover. Det er som å delta i en løpekonkurranse der målsnøret stadig flyttes lengre unna når en nærmer seg innspurten.

Uansett hva som er årsaken, kan det konkluderes at den økende vektleggingen av materialistiske verdier i Norge på 1990-tallet er en medvirkende årsak til at lykkenivået i den norske befolkningen har vært fullstendig stabilt, til tross for den sterke veksten i inntekt og eiendeler i dette tidsrommet (Hellevik 2003).

Figur 2.6. Utvikling for materiell standard og tilfredshet og lykke. Prosent

¹ Har minst fem av følgende seks goder i husholdningen: Mikrobølgeovn, oppvaskmaskin, avansert komfyr, avansert TV, cd-spiller, video.

² Helt uenig i påstanden "Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker".

³ Vil stort sett beskrive seg selv som "Ikke spesielt lykkelig" eller "Slett ikke lykkelig".

Kilde: Norsk Monitor.

Figur 2.6 viser den tankevekkende kontrasten mellom på den ene siden sterk velstandsvekst og på den andre siden et helt stabilt nivå når det gjelder lykke, vist ved andelene som plasserer seg på ytterpunktene av lykkeskalaen, det vil si de som sier de er meget eller ikke lykkelige. For opplevelsen av egen materiell standard er det endatil en tendens til at tilfredsheten synker til tross for den dramatiske veksten i materiell levestandard.

Det er altså en negativ sammenheng for individer mellom en materialistisk verdiorientering og sjansen for å være tilfreds med tilværelsen. Tabell 2.6 inneholder resultater for spørsmål som kan si noe om de samfunnsmessige konsekvensene av en mer utbredt materialistisk verdiorientering i den norske befolkningen.

Ikke overraskende er det en klar tendens til at materialister er mindre villige enn idealister til å bruke ressurser på å hjelpe verdens fattige nasjoner. Selv om de ikke er dårligere stilt økonomisk, har de oftere egne behov som de føler ikke er dekket. De er også mindre tilbøyelige enn idealister til å prioritere miljøhensyn som kommer i konflikt med hensynet til økonomisk vekst eller egne forbruksønsker.

Hvordan en ser på slike konsekvenser av en materialistisk verdiorientering, vil være farget av ens politiske syn. Det kan likevel argumenteres for at de globale fattigdoms- og miljøproblemene representerer to av de største utfordringene verdens rike nasjoner står overfor i dag (se kapittel 4). Det er ingen dristig spådom at hvorvidt framtidige generasjoner i Norge skal kunne få leve i det de opplever som et godt samfunn, vil avhenge av vår evne til å løse disse problemene. En materialistisk verdiutvikling kan gjøre dette vanskeligere å få til, ved at støtten i befolkningen for nødvendige tiltak vil kunne bli svekket.

Mange er i dag bekymret for at en tiltakende vektlegging av egne behov og lyster skal føre til en svekket fellesskapsånd og mindre engasjement i felles oppgaver. Tabell 2.6 viser at materialisme går sammen med mindre vilje til samfunnsinnsats, lavere skattemoral og mindre tilbøyelighet til å gi til gode formål. Det er også vanligere å godta økonomisk uhederlighet som å svindle forsikringselskap eller beholde vekslepengene hvis en får igjen for mye i en butikk blant materialister enn blant idealister.

En materialistisk verdiorientering går sammen med negative holdninger til innvandrere. Dette gjelder enten vi ser på hvordan fremmedartede skikker og leve-

Tabell 2.6. Forskjeller mellom materialister og idealister på det samfunnsmessige plan. Prosent¹

	Materialister			Idealister		Dif.
	1	2	3	4	5	
Synes du at bevilgningene til u-hjelp/norsk bistand til u-landene bør:						
- Økes	6	9	13	18	27	-21
- Reduseres	54	41	31	24	14	40
- Balanse mellom % "økes" og % "reduseres"	-48	-32	-18	-6	13	-61
- % Enig i at: "Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land" ¹	81	65	55	43	28	53
- Liker/synes det er riktig at det innføres skatter og avgifter som gjør miljøforurensende varer dyrere (%)	38	50	56	62	70	-32
- Stemmer meget/ganske godt: "Jeg er opptatt av hva jeg personlig kan gjøre for å verne om miljø og naturressurser" (%)	30	42	51	57	69	-39
- Stemmer meget/nokså godt: "Jeg ønsker å delta aktivt og gjøre noe for samfunnet" (%)	22	36	42	48	65	-43
- Kan ikke godtas: "Unnlate å oppgi skattbar inntekt" (%) ²	60	66	74	79	89	-29
- % som vil bruke noe av en gevinst på 10 000 til å "gi noe til et godt formål" (ett av 12 alternativer)	13	21	33	41	64	-51
- Kan ikke godtas: "Beholde pengene hvis en får igjen for mye i en butikk" (%)	49	60	68	74	83	-34
- Kan ikke godtas: "At noen oppgir for stort tap til forsikrings-selskapet ved skade eller tyveri" (%)	60	71	77	81	90	-30
To personer diskuterer hvilke virkninger det kan få at det er kommet innvandrere fra fremmede kulturer til Norge. Hvilket standpunkt er du mest enig med?						
- Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur.	50	36	29	25	20	30
- Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst osv.	32	43	50	58	63	-31
- Balanse mellom % trussel og % "mangfold"	18	-7	-21	-33	-43	61
Hvilket standpunkt er du mest enig med?						
- Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med på å skape	57	40	35	30	21	36
- Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv	21	31	35	43	51	-30
- Balanse mellom % "utnytter" og % "bidrar"	36	9	0	-13	-30	66

¹ Materialisme-idealisme-dimensjonen er inndelt i fem kategorier med like mange respondenter i hver (ca. 2 500). Alle svaralternativer er ikke oppgitt (for eksempel er mellomalternativer utelatt for det første og de to siste spørsmålene). Noen spørsmål er gjengitt i forkortet form.

² Spørsmålet er ett av de 70 som inngår i verdiindeksene.

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

sett oppleves (kulturell fremmedskepsis), eller på hvordan innvandrernes rolle i den norske økonomien oppfattes (økonomisk fremmedskepsis).

Disse sammenhengene antyder at en verdiutvikling i materialistisk retning vil kunne få negative konsekvenser i form av

reduert offervilje og mindre uegennyttig innsats av borgerne til beste for fellesskapet. Den vil også kunne føre med seg at atferd som bryter med lover og regler og normer for hensynsfullhet i forhold til andre mennesker blir mer vanlig, og bidra til mer negative holdninger overfor innvandrere.

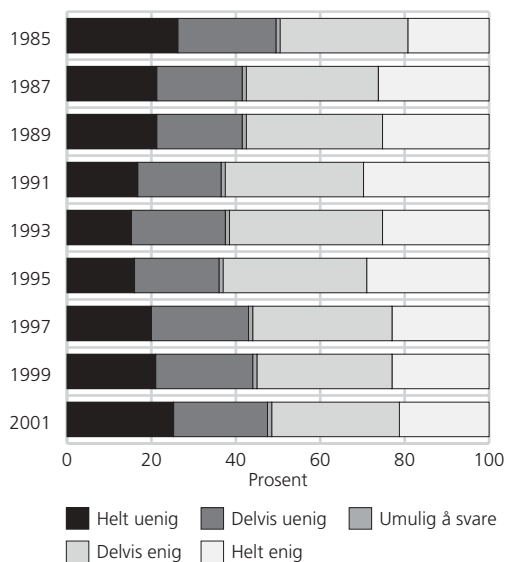
Det er dermed grunnlag for å hevde at det er trekk ved verdiutviklingen i Norge de siste årene som er negative for kvaliteten av det norske samfunnet. Fortsetter utviklingen i retning av større oppslutning om materialistiske verdier, kan muligheten for å realisere "det gode samfunn" bli svekket. Men det må poengteres at bildet av utviklingstendenser ikke er entydig.

2.11. Et sammensatt bilde

For det første er det som vi har sett (figur 2.4) tegn til at materialismetrenden er i ferd med å svekkes. Kanskje har pendelen begynt å svinge tilbake i retning av en sterkere prioritering av idealistiske verdier.

Det er heller ikke slik at utviklingen nødvendigvis er lik for alle aspekter av en

Figur 2.7. Utvikling for holdningen til u-hjelp: Standpunkt til påstanden "Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land". Prosent

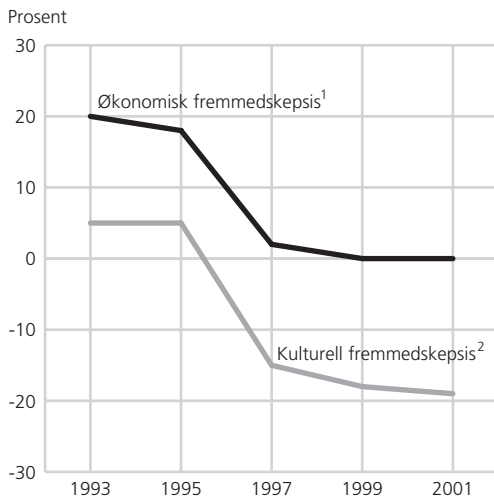

Kilde: Norsk Monitor.

materialistisk verdiorientering. Spesielle forhold kan bidra til at tendensen på et bestemt område avviker fra hovedtendensen. Som eksempel kan vi ta holdningen til å gi u-hjelp. Den utviklet seg i negativ retning fra 1985 til 1995, en tankevekkende tendens i et av verdens rikeste land i en periode som stort sett var preget av velstandsvekst. Seinere har imidlertid tendensen dreid i mer positiv retning sett med u-landsøyne (figur 2.7). Utviklingen mellom 1995 og 1999 avviker dermed fra den generelle materialismetrenden i dette tidsrommet. I 2001 er styrkeforholdet mellom u-hjelpstilhengere og -motstandere nesten tilbake til det nivået som var utgangspunktet i 1985.

Et annet eksempel på en utviklingstendens som avviker noe fra den allmenne materialismetrenden, gjelder spørsmålet om en ønsker å delta aktivt og gjøre noe for samfunnet (fra tabell 2.6). Her finner vi riktignok en negativ tendens på 1990-tallet. Fra 1991 til 1997 er det synkende andeler som sier at dette stemmer meget godt (fra 16 til 11 prosent) eller ganske godt (fra 33 til 31 prosent). Men så stopper denne utviklingen opp i 1999, og det er visse tegn til at den kanskje er i ferd med å snu i 2001 (opp til 12 prosent som sier det stemmer meget godt og 32 prosent ganske godt).

Også for holdningene til innvandrere har det vært en positiv utvikling, spesielt mellom 1995 og 1997. Her må det være andre forhold enn materialismetrenden som har preget utviklingen. Undersøkelsen høsten 2001, der intervjuingen startet like etter terrorangrepet i New York, viser at den positive utviklingen har stanset opp. Nye målinger av holdningen til innvandrere høsten 2002 kan tyde på at utviklingen da hadde dreid i negativ retning (Blom og Lie 2002).

Figur 2.8. Utvikling for holdningen til innvandrere. Prosent

¹ Balanse mellom prosent "utnytter" og prosent "bidrar".

² Balanse mellom prosent "trussel" og prosent "mangfold".

Kilde: Norsk Monitor.

Disse eksemplene viser at en negativ utvikling som en kunne ventet ville inntruffe på et konkret samfunnsområde som en følge av økt oppslutning om materialistiske verdier, i noen tilfeller uteblir. Andre samfunnsforhold kan virke inn og motvirke de negative følgene av materialismetrenden, slik at utviklingens retning endres.

I det neste kapitlet blir den faktiske utviklingen på ulike samfunnsområder beskrevet ved hjelp av data fra SSBs undersøkelser og andre kilder. Spørsmålet er om utviklingen samsvarer med det inntrykket analysen av Monitor-materialet har gitt av hva slags samfunn nordmenn ønsker seg.

Noter

¹ For eksempler på ja-siing i Monitor-materialet, se Hellevik (1995). Dette er mindre av et problem for plasseringen på verdiindeksen, ettersom det er lagt vekt på at påstandene som inngår i samme indeks skal gå hver sin vei (ha

motsatt tendens). For eksempel brukes påstanden "Jeg kjøper gjerne på avbetaling" sammen med påstanden i tabellen om å foretrekke varige goder i indeksen for sparing-forbruk. Ja-siere, som svarer enig til begge påstander, vil dermed havne midt på skalaen og ikke forveksles med de som har klare preferanser og varierer svarene mellom enig og uenig.

² Det knytter seg en usikkerhet til om en som velger svaralternativet "Gjør ikke, ønsker ikke å gjøre" ønsker å slutte med aktiviteten, som betyr redusert ressursbruk, eller om svaret innebærer stabilitet, det vil si at det er tale om en aktivitet som vedkommende heller ikke nå bruker ressurser på.

³ Opprinnelig ble dimensjonene bestemt ved hjelp av korrespondanseanalyse (med indeksene todelt). Nå brukes prinsipal komponent analyse av de fullstendige indeksene, med ortogonal rotasjon.

⁴ Respondentenes plassering på 2001-dimensjonene bestemmes ved hjelp av en regresjonsligning med samtlige 25 verdiindekser, der koeffisienter fra analysen i 2001 brukes sammen med respondentens indeksskårer i det aktuelle undersøkelsesåret.

⁵ Fra 1985 til 2001 synker andelen som mener at handlingen ikke kan godtas fra 35 til 17 prosent for å kjøre over fartsgrensene, fra 63 til 45 prosent for å beholde penger en finner, fra 94 til 82 prosent for å bruke hasj og fra 82 til 78 prosent for trikkesniking. For promillekjøring er tallene 90 og 87 prosent, men mønsteret for hele tidsrommet tyder på stabilitet. For skattesnyteri og hjemmebrenning er det en svak økning i andelen som mener handlingen ikke kan godtas, fra 71 til 75 prosent og 45 til 51 prosent.

⁶ Husholdningsinntekt vil si samlet netto inntekt for husholdningen. Gjennomsnittet er beregnet ved å bruke midtpunktet for de ni inntektsklassene som respondentene kan velge mellom. Det er ikke korrigert for husstandsstørrelse, som avtar noe fra materialistisk til idealistisk side (snitt for antall medlemmer i husholdningen 2,69 – 2,60 – 2,57 – 2,56 – 2,55 i dette tidsrommet). Korreksjon for størrelse (gjennom divisjon med roten av antall husstandsmedlemmer) gir en liten økning i forskjellen mellom materialister og idealister (fra avstand på sju til ti mellom ytterpunktene).

⁷ Dette spørsmålet i tabell 2.6 og to andre i tabell 2.7 inngår i indeksene som ligger til grunn for verdidimensjonen. Det er derfor ikke overraskende at vi her får en sterk sammenheng.